

Dinsel ve Etnik Farklılıklar Bağlamında N'Djamena'da Birlikte Yaşama Sorunu Üzerine Bir Alan Araştırması*

Ferhat TEKİN

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Konya, Türkiye, ferhadtekin@gmail.com

Khalit Adoum ABDARAMANE

khalidadoumabdraman@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 04.11.2021

Kabul: 22.12.2021

Yayın: 29.12.2021

Anahtar

Kelimeler:

N'Djamena, Birlikte Yaşamak, Etnisite, Din, Siyaset.

Birlikte yaşamak, bugün modern dünyanın/toplumların karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Batı'da bu sorun daha çok göçmenler, mülteciler ve genel olarak "yabancılar" ekseninde ortaya çıkarken, Batı dışında ise uluslaşma, kentleşme ve sanayileşme süreçlerinden geçmekte olan ülkelerde etnik ve dini farklılıklar temelinde görülmektedir. Bu sorunun dünyada etnik ve dini farklılıklar temelinde en fazla görüldüğü yerlerden biri de Afrika kıtasıdır. Orta Afrika'da bir ülke olan Çad çok etnikli çok dilli ve çok dilli bir toplumsal yapıya sahip olarak birlikte yaşama sorunuyla ciddi bir biçimde karşılaşmaktadır. Bu sorunun en fazla görüldüğü şehir ise başkent N'Djamena'dır. Bu bağlamda nitel yöntemle dayalı olarak 38 kişiye uygulanan mülakat tekniği ile bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede N'Djamena'da birlikte yaşama sorununun temel nedenlerinin dini, etnik ve siyasi olduğu tespit edilmiştir. Birlikte yaşama sorunun en açık görüldüğü alanlardan biri de mekânsal ayrılmadır. Kent başta İslam ve Hıristiyan mensubiyete bağlı olarak ikiye bölünmüş (kuzey ve güney) ve her bir bölge de kendi içinde yine mekânsal olarak etnik mahalleler biçiminde ayrılmıştır. Sorunun çözümüne yönelik katılımcıların görüşlerine bakıldığında çözümün mümkün olduğunu düşünenler olduğu gibi çözümün kesinlikle mümkün olmadığını düşünenlerin de olduğu görülmüştür. İyimsen katılımcılara göre çözüm, yönetimde adaleti sağlamak, nepotizmden kaçınmak, farklılıklara saygı duymak, eğitim müfredatına birlikte yaşama ile ilgili derslerin konulması, laikliğin uygulanması ve kanaat önderlerinin arabulucu ve uyumlaştırıcı rolleri üstlenmesi vb. şartların gerçekleşmesi ile mümkün olabilir.

A Field Study on the Problem of Living Together in N'Djamena in the Context of Religious and Ethnic Differences

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 04.11.2021

Accepted: 22.12.2021

Published: 29.12.2021

Keywords:

N'Djamena, Living Together, Ethnicity, Religion, Politics.

Living together is one of the most important problems that the modern world/societies face today. In the West, this problem mostly arises on the basis of immigrants, refugees, and "foreigners" in general, while it is seen on the basis of ethnic and religious differences in countries that are going through the processes of nation building, urbanization, and industrialization outside the West. One of the places where this problem is most common in the world on the basis of ethnic and religious differences is the African continent. Chad, a country located in Central Africa, has a multi-ethnic, multi-religious and multilingual social structure, and it is faced with the problem of living together seriously. The city where this problem is most common is the capital city N'Djamena. In this context, a field study was conducted with the interview technique applied to 38 participants based on the qualitative method. In this framework, it has been determined that the main reasons for the problem of living together in N'Djamena are religious, ethnic, and political. One of the areas where the problem of living together is most clearly seen is spatial separation. The city was divided into two (north and south) depending on the affiliation to Islam and Christianity, and each region was also spatially separated into ethnic neighbourhoods. Looking at the opinions of the participants on the solution of the problem, it was seen that there are those who think that the solution is possible, as well as those who think that the solution is definitely impossible. According to the participants, the solution can only be possible with the realization of conditions such as ensuring justice in the administration, avoiding nepotism, respecting differences, including lessons on living together in the education curriculum, implementing laicism, and taking the role of mediator and harmonizer of opinion leaders.

Atıf/Citation: Tekin F.; Abdaramane K. A. (2021). Dinsel ve Etnik Farklılıklar Bağlamında N'Djamena'da Birlikte Yaşama Sorunu Üzerine Bir Alan Araştırması *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5 (2), 173-190.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

*Bu makale 2020 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim dalında Doç. Dr. Ferhat Tekin danışmanlığında hazırlanarak Khalit Adoum Abdaramane tarafından sunulan "N'Djamena'nın Kentleşme Sürecinde Kimlik, Farklılık ve Birlikte Yaşama Olgusu" adlı tezden üretilmiştir. Çalışmanın alan araştırması 2019 yılının Temmuz-Eylül aralığında gerçekleştirilmiştir.

GİRİŞ

Birlikte yaşamak, bugün modern dünyanın/toplumların karşılaştığı en önemli sorunlardan biridir. Zira birlikte yaşama sorunsalını sadece uluslaşma, sanayileşme ve kentleşme sürecini yaşamakta olan toplumlarda değil, bu süreçleri tamamlamış bir çok gelişmiş toplumda da - nedenleri farklı olsa da- görmek mümkündür. Bu nedenledir ki bu sorunlar tanınmış bazı (J. Habermas, A. Touraine, E. Balibar vb.) sosyologların gündemini hâlâ oluşturmaktadır. Batı'da bu sorun daha çok göçmenler, mülteciler ve genel olarak "yabancılar" ekseninde ortaya çıkarken, Batı dışında uluslaşma, kentleşme ve sanayileşme süreçlerinden geçmekte olan ülkelerde etnik ve dini farklılıklar çerçevesinde görülmektedir. Bu anlamda birlikte yaşama sorunsalı dinsel, mezhepsel, etnik ve kabilevi çatışmaların olduğu ülkelerde temel bir problem olarak baş göstermektedir.

Modernleşmenin bir sonucu olarak gelişen kentler farklı inançlara ve etnik kökenlere mensup grupları kapsayarak bir taraftan çokkültürlülüğe yol açarken diğer taraftan da bu gruplar arasındaki farklılıklar nedeniyle ayrışmalara da sahne olmaktadır. Modern kentlerde mekânsal ayrışma genellikle sınıflar ya da tabakalar temelinde görünmekle birlikte birçok durumda da etnik ve dini temellere de dayanmaktadır. Farklı dil, din, kimlik, ideoloji vb. unsurların kentte bir arada bulunması zorunlu olarak birlikte yaşama olgusu ve sorununu gündeme getirmektedir. Bu nedenle bir çok kent, insanların sosyal ilişkilerinde anlaşmazlıklara ve çatışmalara sahne olmaktadır. Birlikte yaşama olgusunun önem kazanmasına bağlı olarak yapılan pek çok çalışmada bu olguya sıkça işaret edilmektedir.

Kentler aynı zamanda farklılıkları bir potada eritebilen, kendinde yaşatabilen mekânlardır. Bazı araştırmacılar, kentlerin homojen bir toplum olarak ele alınması gerektiğini belirtirken, insanların birarada birbirlerine saygı duyarak barış halinde yaşamalarının mümkün olduğuna dikkat çekmektedirler. Örneğin Loua'ya göre, Batı Afrika ülkelerinde sosyal gruplar (din, etnik, kabile vb.) birbirleriyle anlaşarak yaşamlarını sürdürmektedir. İnsanların farklı kültürel ve dini görüşlere sahip olmalarına rağmen ortak bir paydada birleştiklerine dikkat çekmiştir. Bu farklılık, gruplar arası evlilikler için de söz konusudur. Farklı aşiretlere ve etnik gruplara mensup bireyler arasında yapılan evlilikler marjinal olarak görülmemektedir (Loua, 2015). Bununla birlikte Afrika'daki birçok şehirde dini ve etnik farklılıkların gruplar arasında çatışmalara, düşmanlıklara ve eşitsizliklere yol açtığı, bu yönüyle de bir arada yaşamayı engelleyen sorunlar olduğu görülmektedir (Barouh ve Simon, 1990; Vaidjiké, 2017). Çad'ın başkenti olan N'Djamena da bu şehirler biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saha araştırmasına dayanan bu çalışmanın temel araştırma sorusu, N'Djamena'da ciddi boyutlara varmış olan birlikte yaşama sorununun hangi faktörlere ve dinamiklere bağlı olduğudur. Çalışma genel olarak üç temaya dayalı olarak tasarlanmıştır. İlk olarak birlikte yaşama sorunun katılımcılara göre hangi faktörlere ve dinamiklere bağlı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından N'Djamena'da dini ve etnik temele dayanan kentsel mekânsal ayrışmanın hangi dinamiklere dayandığı ve bunun birlikte yaşama olgusunu nasıl etkilediği ve son olarak da katılımcıların birlikte yaşama sorunun çözümüne yönelik görüş ve algıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Birlikte yaşama sorunsalının özellikle çokkültürlülük veya çokkültürcülük kavramları çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Zira birlikte yaşama sorunsalı sonuçta sosyo-kültürel farklılıklarla bir başka deyişle heterojenliklerle ilgilidir. Dolayısıyla bu da söz konusu kavramların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Çokkültürlülük/çokkültürcülük, 20. yüzyılda ortaya çıkan büyük göç dalgaları ve çöken sömürge imparatorluklarının ardında bıraktıkları büyük etnik çeşitlilik ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerinde kurmuş olduğu kolonyalist egemenliğinin sonlanması ve bunun sonucunda sömürgelerin bağımsızlaşması, sömürge halklarının yerel ve azınlık kültürlerine söz hakkı tanıyan süreçlerin işlenmesini kolaylaştırmış oldu (Şan, 2006: 75). Söz konusu kavram ilk olarak sömürgecilik

dönemiyle başlamış; bu dönemde kültürler arası etkileşimler sadece sömürgeci toplumun kültürü ile sömürge toplumunun kültürü arasında değil, dünya çapında kurulan ekonomik ilişkiler ağı sayesinde, diğer kültürler arasında gerçekleşmiştir (Özensel, 2013: 5). Çokkültürcülük kavramı 1941 yılında İngilizcede önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelendirmek için; 1970'li yılların başlarında da Avustralya ve Kanada'da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları bağlamında kullanılmıştır (Doytcheva, 2009: 15).

Sanayileşmenin ve teknolojinin tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir hızla toplumları etkilemesiyle yaşanan değişim göçlere ve bunun sonucunda da farklı sosyo-kültürel yapıya mensup insanların ve grupların kentlerde karşılaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, çok-kültürlü, çok-etnili ve çok-dinli bir yapı günümüz toplumlarının karşılaştığı en önemli sorunlar arasında bulunmaktadır (Yanık, 2011). Çokkültürlülük kavramı, kültürel çeşitliliğe ya da kültürel çoğulculuğa gönderme bulunur. Buna bağlı olarak çokkültürlülük, farklı kültürel kimliklere sahip toplulukların aynı toplum içinde varlıklarının kabul edilmesi, birbirleriyle olan ilişkilerinin herhangi bir çatışmaya yol açmadan eşit ve barış içinde sürdürmesi ve mevcut tüm politik imkanlardan eşit düzeyde yararlanmayı esas alır (Özensel, 2013: 6). Ancak Habermas, çokkültürcülüğün, tek bir siyasal toplum içinde çeşitli kültürel grupların varlığını sürdürmesini açıkça onaylamanın yanı sıra, ortak bir kültürün varlığının da gerekli olduğuna dikkati çeker. Çünkü toplum, ortak bir kültür etrafında buluşmadığı takdirde birbirini karşılıklı kabul etmeyen çeşitli altkültürlere parçalanma tehdidi ile karşı karşıya kalır (Habermas, 2012: 54).

Birlikte yaşama ve çokkültürlülük çerçevesinde ele alınması gereken bir husus da dini ve etnik gruplardır. Barth, (2001: 17) etnik ve dini grupların analitik olarak iki farklı kategoride ele alınabileceğini söyler: 1) gizli olmayan işaret ve semboller –aktörlerin kimliklerini açık olarak sergilemek amacıyla kullandıkları kıyafet, dil, yerleşim tarzı ve yaşam tarzı gibi özellikler. 2) temel değerler, inançlar ve ahlaki standartlar. Barth'ın da belirttiği gibi çok dinli ve çok etnili sistemlerde sosyo-ekonomik ve politik kurumların farklı gruplar tarafından kontrol edilmesi durumunda bir tabakalaşmanın ortaya çıkması her zaman mümkündür. Bu grupları hiyerarşik bir tabakalaşmaya götüren şey, bu tabakalaşmayı onların gözünde meşru kılan ortak değer yargılarıdır (2001: 30).

Aslında birlikte yaşama olgusu kimlik meselesiyle yakından ilgilidir. Çünkü kimlik olgusu sosyo-kültürel farklılıklar üzerine kuruludur. Aydın'ın da belirttiği gibi kimlik ile ilgili sorunlar genellikle toplulukların kendi arzu ve iradeleriyle taşıdıkları kimlikle, kendilerine başkaları tarafından atfedilen kimlikler arasındaki çelişkiye kaynaklanır (Aydın, 2003:47). Bu akla Hegel'in efendi-köle diyalektiğini getirir. Zira her kimlik aynı zamanda bir "öteki" bağlamında varlığını inşa eder. Bu diyalektiğe bağlı olarak ayrımcılık sorunu baş gösterir. Neredeyse tüm toplumlarda baskın ve makbul kimlikler diğerlerini dışlayabilmektedir. "Dışlanma resmî gruplar ve ulus devletler tarafından gerçekleştirildiği oranda problem çoğalmaktadır. Çünkü sosyal farklılık izolasyonla giderilmeye çalışılmakta" (Aydın, 2003: 47) ve bu da sorunun daha kronik bir hal almasına neden olmaktadır.

Kimlik, insanlar için anlam ve deneyim kaynağıdır. Bir başka ifadeyle kimlikler anlamı örgütler Bunun yanı sıra kimlikler, tarih, kolektif hafıza, coğrafya, biyoloji, din, iktidar aygıtları ve kişisel fanteziler çerçevesinde inşa edilirler (Castells, 2013: 12-14). Kimliğin oluşumu, bireyin kendi hakkında anlattıklarıyla ve başkalarının onun hakkında anlattıklarıyla özdeşleştiği anlatsal bir işlem olarak anlaşılmalıdır (Bourse, 2009: 107). Dolayısıyla kimliklerimizin her ne kadar verili tarafları varsa da onu icat eden, kuran ve yeniden inşa eden deneylerimiz ve hikâyelerimizdir.

Alain Tourain'e göre "ancak kimliğimizi yitirdiğimizde birlikte yaşayabiliriz"; aksi takdirde topluluklara geri dönüş beraberinde homojenliğe, arılığa, birliğe başvuru ile sonuçlanıyor. Bu durumda öteki ile iletişime geçmenin yerini, farklı tanrılara kurban verenler, birbirine yabancı ya da karşıt geleneklere bağlananlar arasında bir savaş alıyor (2011: 13). Bilindiği üzere geleneksel ırkçılık, ırkların eşitsizliği tezine dayanıyordu ancak Bourse'nin (2009: 25) dediği "çağdaş yeni-ırkçı söylemde, uzlaşmaz ya da eşitsiz olarak ilan edilen şey artık ırklar değil; adetler, inançlar ve

uygarlıklardır." Bununla birlikte söz konusu dışlamanın ve anlaşmazlıkların Batı'da görünme biçimleriyle özellikle Afrika kıtasındaki görünüşleri ve nedenleri arasında bazı önemli farkların olduğunu da belirtmek gerekir. Bunlara aşağıda saha verileri çerçevesinde değinilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın amacına ve problemine bağlı olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada temel amaç, araştırılan konu hakkında betimsel ve gerçekçi bir görüntünün ortaya konulmasıdır. Bu anlamda toplanan veriler ayrıntılı ve derinlemesine olarak araştırmanın zenginliği açısından önemlidir. Nitel araştırmaya konu olan bireylerin görüş ve deneyimleri mümkün olduğunca doğrudan sunulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 49). Bu nedenle saha çalışmasında yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmış ve bu görüşme formunun çeşitli sosyo-kültürel gruplardan bireylere uygulanmasıyla veriler elde edilmiştir.

Amaçsal örneklem tekniği doğrultusunda N'Djamena'da yaşayan farklı sosyo-kültürel gruplara (etnik ve dini, Müslüman-Hıristiyan) mensup 36 katılımcıyla (cinsiyet, yaş, eğitim durumu vb. kategorilere göre belirlenerek) mülakat yapılmıştır. Bunlardan 18'si Müslüman 18'si Hıristiyan olmak üzere her birinin içerisinde de farklı etnik gruplardan, mesleklerden bireyler oluşacak şekilde belirlenmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasında farklı etnik gruplardan 10 erkek ve 8 kadın; Hıristiyanlar arasından farklı etnik gruplara mensup 10 erkek ve 8 kadın ile mülakat yapılmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler, yorumlayıcı anlayışa dayalı olarak analiz edilmiştir. Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışında araştırmacı incelediği kişilerin duygularını ve yorumlarını paylaşır ve olayları onların gözünden görmeye çalışır (Neuman, 2014, s.131). Bu bağlamda fenomenolojik yaklaşıma uygun olarak görüşme verileri metin içinde gösterilerek yorumlanmıştır.

1. Çad'ın Kısa Yakın Tarihi ve Siyasi Arka Planı

1900'lerin başlarından itibaren tedricen Çad'ı egemenliği altına alan Fransa 1920'e kadar neredeyse tümünü sömürgeleştirdi. Çad bu tarihten 1960'a kadar Fransa'nın egemenliğinde kaldı ve ancak 1960'ta bağımsızlığını ilan etti. Çad'ın ilk devlet başkanı, Sara etnik grubundan bir Protestan olan F. Tombalbaye oldu. Tombalbaye zamanında yönetimin tamamen Saralar'ın eline geçmesi ve Müslümanların tasfiye edilmesi, ülkenin kuzeyi ile güneyi arasındaki zıtlıkları ve çatışmaları daha da arttırdı ve ülke istikrarsızlık içerisine düştü. Bunun üzerine 1962 yılında tek parti yönetimi kuruldu ve Parti Progressive Tchadien dışındaki bütün partiler kapatıldı. Ülkenin güneyindeki halk bu siyasi değişikliği kabul ederken kuzeyde yaşayan müslümanlar değişikliği benimsemediler. Bazı müslüman liderlerin tutuklanması ve tutuklu yirmi müslümanın öldürülmesi başkent N'Djamena'da bir dizi suikasta ve siyasî karışıklığa sebep oldu. Kuzey ve güney arasındaki çatışma ve karışıklıkların artması üzerine Fransa Çad'a askerî birlikler göndererek Protestan Tombalbaye yönetimine destek sağladı. Ancak Tombalbaye döneminde siyasi krizler gittikçe arttı. 1975'te General Felix Malloum liderliğinde gerçekleştirilen bir darbeyle Tombalbaye öldürüldü ve Kuzeyliler'in de Güneyliler'in de yer aldığı asker-sivil karması bir hükümet kuruldu. Malloum döneminde siyasî birlik yönünde bazı başarılar elde edildiyse de hürriyet cephesinin muhalefetine engel olunamadı. Teşkilât içerisinde başkanlığın Hissene Habre'den Goukouni Ouedde'ye geçmesiyle iki liderin taraftarları arasında başlayan mücadele Habre'nin Sudan'dan, Uedde'nin de Libya'dan destek görmeleriyle yıllarca sürecektir istikrarsızlığa neden oldu (Dursun,1993, s.155-156)

Hıristiyanlar iyi bir Fransız eğitimi alarak Müslüman gruplardan daha avantajlı bir duruma gelmişlerdi. Devlette önemli makamlar elde etmelerinde bu eğitimin çok faydası olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla 1978'e gelindiğinde tüm kamu kurumları ve önemli sektörlerde (sağlık, polis, ordu, idare, eğitim ve tarım) Hıristiyan gruplar hâkim olmuştur. Bu durum, Müslüman etnik grupları mevcut dengesizlik karşısında çeşitli protestolar ile devlet politikasında değişiklik talebi etrafında birleştirmiştir (Arditi, 2003, s. 54).

Malloum 29 Ağustos 1978 tarihinde H. Habre ile bir anlaşma yaparak onu yönetime ortak etti ve başbakanlığa getirdi. Bundan sonra yönetimde çoğunluk müslümanların eline geçti. Ancak ülkede sorunlar gittikçe büyüdü ve tüm bunların sonucunda 1980'de iç savaş başladı. Habre ile Oueddei'nin kuvvetleri arasında başkentte kanlı çarpışmalar oldu. Malloum, Oueddei'yle anlaşınca Habre geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra ise Habre'ye bağlı kuvvetler Ueddei'ye bağlı kuvvetleri yenerek başkenti ele geçirmeleri üzerine 21 Ekim 1982'de devlet başkanlığına gelen Habre yeni bir yasa ilan etti ve yeni bir hükümet kurdu. Habre yönetiminde de çatışmalar devam etti ve ülkedeki çatışmalar milletlerarası bir sorun haline geldi. 1989'da devlet başkanı Habre'ye karşı başarısız bir darbe teşebbüsünde bulunan ve başarıya ulaşamaması üzerine Sudan'a kaçan eski savunma bakanlarından İdris Deby, 1 Aralık 1990 tarihindeki teşebbüsünde başarı sağladı ve arkadaşlarıyla birlikte idareyi ele geçirdi (Dursun,1993, s.157).

1990'dan sonra çeşitli partilerin varlık göstermesi Çad'da demokrasinin yolunu açarak sosyo-politik sorunların biraz da olsa azaltılmasını sağlamıştır. Ancak 1996'daki ilk seçimde dini-politik temelli sorunlar yeniden turmanarak Çad'da milli birliğin sağlanmasını engellemiştir. Örneğin Seçim sonuçlarına bakıldığında Müslüman grupların büyük çoğunluğunun İdriss Deby'i (MPS Partisi); buna karşın Hıristiyan grupların ise Kamougue Wadal'i (URD Partisi) desteklediği gözlemlenmiştir (Ramadji, 2015, s.86-87).

Bu gerçeklerden hareketle Çad'ın sosyo-politik gerçekliğine bakıldığında anlaşmazlık ve çatışmaların çok büyük bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Müslüman-Hıristiyan çatışması birlikte yaşama sorununu daha da kronik bir hale sokarak çözülmesi çok zor gibi görünmektedir.

2. N'djamena'da Sosyo-Kültürel Topluluklar ve Genel Özellikleri

N'Djamena (Encemine), 1900 yılında Emile Gentil tarafından bir askerî kışla olarak kurulmuştur. N'Djamena, bir Fransız subayının isminden esinlenilerek Fort-Lamy olarak adlandırılmış ve 1900'den 1973'e kadar Fort-Lamy olarak kalmış, ancak 1973'te Çad'ın ilk Cumhurbaşkanı bu şehrin adını Arapça'da "feraha etmek, toplanmak" anlamlarına gelen "N'Djamena" olarak değiştirmiştir. Çad'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından N'djamena'nın nüfusu her yıl 40.000 ile 50.000 arasında artmaya başlamıştır (Ndadoum, 2003). Eyalet raporlarına göre 2018 yılı itibarıyla, nüfusun yaklaşık %90'ının N'Djamena'da yaşadığı belirtilmektedir. Demografik raporlara göre 1993 yılında N'Djamena'da nüfus 687.000 iken, 2018'de 1.454.671'e ulaşmıştır (INSEED, 2018).

F. Barth, etnik grubu, aşağıda belirtilen dört özelliği barındıran bir biçimde tanımlar: biyolojik olarak kendi varlığını sürdürebilen; açık bir şekilde ortak bazı temel kültürel değerlere sahip olan; karşılıklı etkileşim ve iletişimin olduğu bir alan yaratan; kendisi ve diğer etnik gruplara ait bireyler tarafından bir etnik gruba aidiyetle tanımlanan insanlardan oluşan toplumsal kategorilere etnik grup adı verilir (Barth, 2001, s. 13). A. D. Smith ise ethnîe teriminin, tarihsel topluluk bağlamında kültürel farklılıklara yapılan vurguyu birleştirdiğini belirtir. Bu anlamda tarihsel bağlam ve kültürel özgüllüğün algılanması bir halkı diğerlerinden ayırır ve belli bir topluluğa hem kendilerinin hem de dışarıdakilerin gözünde tanımlanmış bir kimlik kazandırır. Dolayısıyla etninin genel özellikleri "nesnel" göstergelerden çok belli sayıda kadın ve erkeğin kuşaklar boyunca etkileşimlerinin ve paylaşılan deneyimlerinin belirli kültürel, mekânsal ya da geçici özelliklerine verdikleri anlamlardan kaynaklanır. (Smith, 2002, s. 46).

Bu bağlamda N'Djamena'da, onlarca etnik grup yaşamaktadır. N'Djamena'ya ilk yerleşen sosyal grup, "Kotokolar"dır (Farcha semtinde). Kotokolar geldiğinde Fransızlar henüz gelmemişlerdi. 1905 sömürge döneminde, Nijerya'ya çeşitli Arap etnik grupların yanı sıra Haousa etnik grupları da yerleşmeye başlamıştır (Kimitene, 2017). "Çoğu etnik grup 1979 ve 80'lerde savaş olduğundan dolayı N'Djamena'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Savaş sebebiyle N'Djamena'dan ayrılan tüm etnik gruplar, 90'lı yıllardan itibaren tekrar geri gelmeye başlamıştır; özellikle Gourane ve Zagawa gibi. Günümüzde N'Djamena'da 25'ten fazla etnik grup bulunmaktadır (Sara, Arab, Ouaddai, Boulala, Gourane, Massa, Zagawa, Kanembou, Hadjarai, Massa, Falata, vd.). N'Djamena'daki en yaygın etnik gruplar ise şunlardır; Sara (% 19), Araplar

(% 15), Ouaddai (% 10.8), Hadjarai (% 9.1), Gourane (% 6.9), Kanembou (% 5.8), Boulala (% 5.8), Marba (% 4.74), Kanouri (% 4.3), Bornou (% 3.3), Kouka (% 3.2), Moundang (% 2.3), Bagu.20 (% 2.1), Kotoko (% 2.0), Toupouri (% 2), Massa (% 2), Haoussa (% 1.3), Falata (% 1.1), Kim (% 1.05) (Kimitene, 2017: 94-95).

N'Djamena, Çad'ın en kozmopolit kentidir. Birçok etnik grup kentte yaşamaktadır. N'Djamena'da resmî dilleri Fransızca ve Arapça'dır. Bununla birlikte başta Çad Arapçası (% 68,3), N'Gambaye (% 8,9), Kanemoubou (% 2,3) Daza-Gourane (% 3,8) dilleri olmak üzere 200'den fazla yerel dilin konuşulduğu belirtilmektedir (Kimitene, 2017, s. 11).

N'Djamena, kuzeyde Müslüman, güneyde ise Hıristiyan mahalleleri olmak üzere mekânsal olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Hıristiyan ve Müslüman etnik gruplar kendi mahallelerini oluşturmuşlardır. Eski N'Djamena'da böyle bir ayrışmanın olmadığı bazı görüşmeciler tarafından belirtilmektedir. Ancak günümüzde Afrika'nın birçok şehrinde olduğu gibi N'Djamena'da da kültürel, dini ve siyasi sorunlar nedeniyle ayrışma mevcuttur (Hadjara vd. 2008). Kimlik temelli uyumsuzluk ve çatışma, sosyal uyumun yerini almış ve yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. N'Djamena'da 1979 yılı itibriyle kuzeyden güneye ve batıdan doğuya etnik kimliklerin oluşturduğu yeni mahalleler kurulmuştur (Adoum, 2012: 51). Çad'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, güneyde Hıristiyanlar devlet yönetimine sahip olmuştur. Böylece kuzeyden gelenler marjinalleştiklerini daha net olarak hissetmişlerdir. Bu farklılığın görünür olduğu günden beri N'Djamena'da iki kesim arasında kültürel, dini ve siyasi faktörler üzerinden kendini açığa vuran bir çok anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Nitekim N'Djamena'da 30 yıldır yalnızca Kuzey ve Güneyin (Müslüman ve Hıristiyan) birbirlerine karşı düşmanca tutumları değil, aynı zamanda kendi mahallelerini kurdukları için farklı etnik gruplar arasında da çeşitli anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

N'Djamena'da ticari, siyasi ve iktisadi alandaki rekabete bağlı olarak birçok sorunun olduğu gözlemlenebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Çad'daki her rejime göre, özellikle N'Djamena'da, iktisadi alanda belirli bir etnik grup veya gruplar egemen olmaktadır. Örneğin bir dönem Kanembou ve Haoussa iktisadi alana hâkim iken, 1982'den beri Gourane, Zagawa ve Ouaddai gibi gruplar hâkim olmuşlardır. Bu süre zarfında Hıristiyanlar ve Müslümanlar ticari ve iktisadi açıdan farklı sektörlere yönelmişlerdir. Sömürge döneminden bu yana Müslümanlar ağırlıklı olarak ticaret, inşaat malzemeleri, hayvancılık, yem, giyim, eczane vb. sektörlerde varlık göstermişlerdir (Kimitene, 2017, s.12-13).

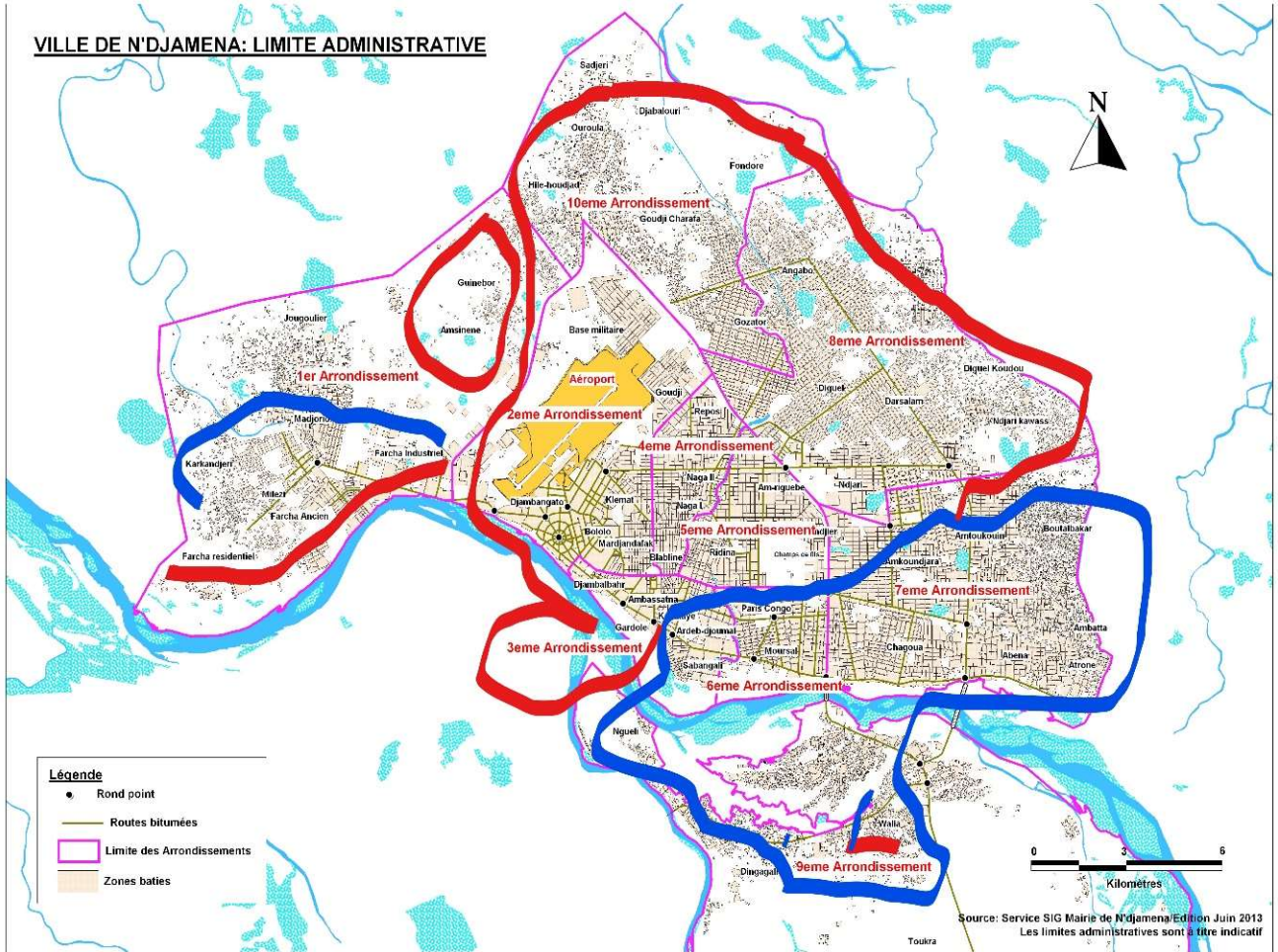
N'Djamena'da siyasi ve ekonomik potansiyellerine bakıldığında da birkaç önemli grup dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, 1960'ten 1972'kadar Sara etnik grubu (Hıristiyan) siyaset ve iktisadi alanda hâkim olmuştur. 1979 yılından günümüze kadar da Müslüman etnik grupların (Gourane, Zagawa, Hadjarai, Kanembou ve Ouaddai) siyasi ve iktisadi fırsatlar kazanarak güç elde ettiklerini söylemek mümkündür. Günümüzde N'Djamena'da başlıca altı etnik (ve dini) grubun siyasi ve iktisadi alanda rol oynadığı söylenebilir: Kanembou (Müslüman, ekonomi ve siyaset), Araplar (Müslüman, siyaset ve ekonomi), Gourane (Müslüman, ekonomi ve siyaset), Zagawa (Müslüman, ekonomi ve siyaset), N'Gambaye (Hıristiyan, siyaset), Sara (Hıristiyan, siyaset) ve Ouaddai (Müslüman, ekonomi ve siyaset).

N'Djamena'da etnik ve dini gruplar kapalı topluluklar şeklinde örgütlenmişlerdir. Yapılan bazı araştırmalarda, toplulukçu/asabiyetçi anlayışın N'Djamena'daki sosyal gruplarda kimliği güçlendirdiği belirtilmektedir. Asabiyetçi anlayışın sadece farklılığı değil, siyasi ve ideolojik anlamda da ayrışmayı güçlendirdiği yönünde görüşler belirtmiştir (Kimitene, 2017, s. 14). Bu bağlamda Müslüman etnik grupların N'Djamena'nın kuzey, doğu ve batı mahallelerinde; Hıristiyan etnik grupların ise N'Djamena'nın güney ve batısındaki mahallelerde yoğunlaştığı gözlenmiştir. N'djamena'nın güneyindeki, 2., 6. 7. ve 9. bölgelerde çoğunlukla Hıristiyan etnik gruplar; kuzeydeki 3. 4. 5. 8. ve 10. bölgelerde de Müslüman etnik gruplar bulunmaktadır. Dolayısıyla N'djamena'da dini farklılığa bağlı olarak bir mekânsal ayrışmanın gerçekleştiği görülmektedir.

Aşağıdaki haritada kırmızı renkle işaretli alanlar, N'Djamena'nın kuzeyindeki Müslüman mahallelerini, mavi renkle işaretli yerler ise, güneyde Hıristiyan mahallelerini göstermektedir.

Bununla birlikte küçük de olsa bazı yerlerde Müslüman ve Hıristiyanlar bir arada yaşamaktadırlar.

Şekil 1: N'Djamena'da Hıristiyan ve Müslüman etnik gruplarda mekânsal ayrışma.

Kaynak: N'Djamena Belediyesi

3. Birlikte Yaşama Sorununda Dini ve Siyasi Faktörlerin Rolü

Vidjannangni (2011), çoğu Afrika kentlerinde özellikle de Fildişi'nde siyasetçilerin sosyo-kültürel farklılıkları gündeme getirerek, anlaşmazlıklara ve düşmanlıklara yol açtıklarını ifade eder. Benzer bir durumun genelde Çad özelinde ise N'Djamena için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan görüşmeler çerçevesinde bazı katılımcılar, N'Djamena'da birlikte yaşamın önündeki temel engellerin din ve siyaset kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Afrika'daki bazı kentlerde olduğu gibi (Dembelé, 2006-2009; Connan, 2005), N'Djamena'da da siyasetçiler ve güç odakları kültürel farklılıkları (etnik ve din) nefret ekseninde işleyerek politikalarına alet etmektedirler.

N'Djamena'da birlikte yaşamaya engel teşkil eden temel faktörlerin hangileri olduğu katılımcılara sorulduğunda, inanç farklılığı ve buna bağlı olarak da siyasetin şekillendiğine dair bir vurgunun dikkati çektiği görülmektedir.

Bence, birlikte yaşama sorununun temel sebebi siyaset ve dindir. Malloum ve Habre çatışması bu iki bloğu ortaya çıkırmıştır. Hatta çoğu insan bu olayların tekrar yaşanmasından korkuyor." (X.S.² Kadın, 60, Müslüman, memur).

² Katılımcıların açık isimleri güvenlik nedeniyle verilmemiş sadece ad ve soyadlarının baş harfleri gösterilmek suretiyle verilmiştir. Bunun yanı sıra cinsiyet, yaş ve meslek bilgileri verilmiştir. Ör: (X.S. Kadın, 60, Müslüman, memur).

Bunun sebebi din, kültür ve siyasettir. Habré ve Malloum savaşı başladığında toplum ikiye ayrıldı (güney-kuzey ve Müslüman-Hıristiyan) ve bu birlikte yaşama konusunda sorunlara yol açtı. 1980 öncesinde N'Djamena'nın mahallelerinde farklı din ve etnik gruplar aynı mahallelerde yaşıyordu. Hatta farklı sosyal gruplarla evlenme oluyordu. Hatta bir akrabam Hıristiyan bir kız ile evlendi. 1980'lerden sonra ise düşmanlık ve güvensizlik baş gösterdi. Bunun için bugün bir Müslüman Hıristiyan mahallesine yerleştiğinde kendini güvende hissetmiyor, aynı şekilde bir Hıristiyan buraya geldiğinde kendini güvende hissetmiyor" (X.D. Erkek, 70, Müslüman, emekli memur).

Bence N'Djamena'da birlikte yaşama sorununun sebebi siyaset ve dindir. Çünkü siyasetçiler dini alıp sadece hedeflerine ulaşmak için değil aynı zamanda insanlar arasında düşmanlık oluşturmak için de kullanmıştır." (B.O. Kadın, Müslüman, öğretmen).

Bence, birlikte yaşama engel olan en önemli faktörler din ve siyasettir. Habre ve Kamouge arasındaki çatışmadan sonra mahallelerin ayrılmasıyla birlikte N'Djamena'da birlikte yaşama sorunu ortaya çıktı. Eskiden N'Djamena'da özellikle savaş yapılmadan önce mahallelerde farklı etnik grup ve dinler bir aradaydı. Maalesef savaş olduktan sonra Hıristiyanlar, Müslüman mahallelerinden çıkıp güney mahallelerine yerleştiler. Aynı şeyi Müslümanlar da yaptı." (O.A. Erkek, 84, Müslüman, terzi).

"Birlikte yaşama sorununun temel sebebi 1979'dan beri siyasetçilerin yaptığı savaş ve bunun her alanda yarattığı düşmanlıktır. Hatta çocuklar sosyalleşme sürecinde bu olumsuz zihniyeti öğrenmektedir. Bence siyasetçiler hedeflerine ulaşmak için daima bu problematiği kullanıyorlar." (M.B. Erkek, 43, Hıristiyan, öğretmen).

"Birlikte yaşama sorununun sebebi dindir. Aynı düşünmüyoruz. Açık ve net olarak söylersem, Müslümanlar bizimle yaşamak istemezler. Yoksa biz onlarla yaşamayı isteriz." (B.G. Kadın, 38, Hıristiyan, ev hanımı).

Katılımcılar, birlikte yaşama sorununun ortaya çıkmaya başladığı dönemde -1970'lerin sonu ile 1980'lerin başı- siyasi liderler arasındaki çatışmalara işaret etmektedirler. Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, birlikte yaşama sorununun temel sebebinin siyaset ve din kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak biri Müslüman diğeri de Hıristiyan olan iki öğretmenin, dinsel farklılıkların çatışmaya neden olmasından ziyade, siyasi aktörlerin bu farklılıkları insanlar arasında düşmanlık oluşturmak için kullandıklarına dair ifadeleri dikkat çekicidir.

"Eskiden N'Djamena'da farklı din ve etnik gruplar aynı mahallede yaşıyorduk. Ama Habré ve Malloum savaşında her şey bozulmaya başladı. Eski arkadaşlar yeni düşmanlar oldu. Bence siyasetin problemleri, dini problemlere de yol açtı" (A.A. Kadın, 57, Müslüman, ev hanımı).

Bu katılımcı da eskiden N'Djamena'da farklı inançlara mensup grupların aynı mekânı paylaşarak birlikte yaşadıklarını ancak şimdiki kutuplaşmanın ise geçmişte yaşanan çatışmalardan kaynaklandığını ve aslında sorunların politika merkezli olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka deyişle iktidar kavgasının dini farklılıkları sorunsallaştırdığına işaret etmektedir.

D. Connan, Kenya'da siyasetçilerin ve eski kolonyalistlerin sosyo-kültürel farklılıkları manipüle ederek etnik ve dini gruplar arasında anlaşmazlık ve çatışmalara neden olduklarını belirtir (Connan, 2005, s. 2). Bu bağlamda aşağıda alıntılanan ifadelerde dini ve etnik farklılıkların bu toplumda her zaman olduğu ve 1970'li yıllara kadar da bir çatışma nedeni olmadığı anlaşılmakta; fakat dini farklılıkların iktidar mücadelesi için işlevsel bir unsur olarak kullanıldığı görülmektedir.

"Eskiden N'Djamena'da toplum olarak rahatça hep birlikte yaşıyorduk. Aramızda ne din ne de etnik sorunlar vardı, kardeş olarak yaşıyorduk. Bence

N'Djamena'da birlikte yaşama sorununun sebepleri iktidar ve siyasettir. Çünkü N'Djamena'da bazı etnik gruplar ekonomik ve siyasi eşitsizliklere kurban olmaktadır (A. A. Erkek, 57, Müslüman, memur).

"N'Djamena'da birlikte yaşama sorunu siyaset ile ilgilidir. Çünkü 1979'da çıkan çatışma ile birlikte N'Djamena'da insanlar bölünmüş, iki blok olarak yaşamaya başlamıştır. N'Djamena'da kimlik sorununun siyasetçilerin bir projesi olduğunu düşünüyorum. Çünkü etnik grupların çatışmaları siyasetçilerin hedefidir. Bunun hepsi Fransa'nın siyasetidir. Zira Fransa daima Çadlıların bölünmesini ister" (X. H. Erkek 57, Müslüman, Emekli).

"N'Djamena'yı siyasetçiler etnik gruplara bölmüştür. Her grup kendi toplumunda yaşamayı tercih etmiştir. Bunun sebebi 1979'dan beri yaşanan sivil savaştır" (X.K. Erkek, 50, Hrisityan, memur).

"Bugün N'Djamena'nın mahallelerinde insanlar kimlik temelli yerleşiyor. Çünkü Devlet Fransa'nın istediği siyaseti yapıyor. Halkı bölmeye çalışıyorlar. Fransa, Çadlıların birliğini hiç sevmez" (M.S. Erkek, 81, Müslüman, İmam).

Amselle'ye göre misyonerler, etnograf sömürgeci yöneticiler ve araştırmacılar tarafından Afrika'nın çoğu yerinde gerçekleştirilen etnik kopuş, daha sonra yerel toplumsal aktörler tarafından da kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya başlandı. Bugün Afrika'da görülen çok sayıda etnik çatışma çağlar ötesinden gelen çelişkilerin yeniden su yüzüne çıkması değil, sömürgeci bilginin dayatılmasının sonucudur. İngilizler tarafından olduğu kadar Fransızlar tarafından da uygulanan dolaylı yönetim ve "böl ve yönet" yöntemi toplumlar arasındaki yatay ilişkileri dağıttı ve bağımsızlık sonrası ortaya çıkan otoriter devletler çerçevesinde kabileciliğin ayrıcalıklı bir yönetim biçimi haline gelmesini sağladı (Amselle, 1998: 75-76).

Bu bağlamda Bayart da, Afrika'da etnisitenin hiçbir zaman siyaset sahnesinden eksik olmadığını belirterek iktidarlar için ne kadar işlevsel olduğuna dikkati çeker:

"Bugün Afrika'daki devletler bağlamında, etnisite hem zenginlik hem de siyasi iktidar açısından birikim elde etme aracıdır. Dolayısıyla kabilecilik kendi içinde bir siyasi güç olarak zenginlik, iktidar ve statüye sahip olmak için girilen rekabetin ifade edildiği bir kanal olarak görülür" (Bayart, 1989'dan akt. Castells, 2007:139).

Böylece başlangıçta hem etnik hem de dini kimlikler sömürgeci güçler tarafından yeniden tanımlandı (Castells, 2007: 138) ve bu güçler çekildikten sonra da kimliklerin bu kolonyalist ve modern tanımları uzun vadede bağımsız ulus-devletleri derinden etkileyecekti. Çünkü yerel siyasi aktörler de iktidara sahip olmak veya onu devam ettirmek için aynı yönteme başvurmaktadırlar. Dolayısıyla N'djamena'daki din ve etnik temelli kimlik çatışmasında bu hususun ne kadar etkili olduğu katılımcıların görüşlerine de yansımaktadır.

4. N'djamena'da Dinsel İnanca ve Etnisiteye Dayalı Mekânsal Ayrışma

Günümüzden yaklaşık yüz yıl önce Robert Park ve arkadaşları Chicago'da farklı ırk ve etnik toplulukların diğer topluluklara karşı bir fiziksel ve hissi mesafe olarak "tecrit bölgeleri"ni bir başka ifadeyle "ahlaki mesafe" inşa ettiklerine dikkat çekmiştir (Park, 2016, s. 84-85). Park, söz konusu bu kavramlarla birbirinden farklı toplulukların hem fiziki hem de ahlaki yönden bir mekânsal ayrışma içinde olduğunu ve böylece farklılığın ve ayrışmanın kentte yeniden üretildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra mekânsal ayrışma endüstrileşmiş toplumlarda genellikle birbirinden farklı toplumsal tabakalara mensup kesimlerin kent içinde birbirinden farklı mekânlarda yaşıyor olmaları ya da kent mekânında özellikle konut alanlarında kendi içinde türdeş alanların ortaya çıkması şeklinde görülmektedir (Erder, 2006, s. 34-35). Endüstrileşmemiş veya endüstrileşmekte olan toplumlarda ise bu durum görülmekle birlikte dini ve etnik temele dayanan bir kentsel ayrışma daha fazla görülebilmektedir. Bu açıdan N'Djamena'ya bakıldığında mekânsal ayrışmanın sınıfsal değil, dini ve etnik temelli olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuda katılımcıların hemen hepsi aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

Aynı mahallede yaşama konusunda kültürel ve dini farklılıklarımıza önem veriyorum. Çünkü Hıristiyanlarla oturmak istemiyorum. Hıristiyan mahallelerine yerleşmek istemem. Onlarla karşılaşmak istemiyorum. Çünkü sen onların karanlık olaylarını görmedin. (sorduğu sorular nedeniyle bize sitem ederek) Bunun için, böyle sorular soruyorsun bana. Etrafımda Müslümanlar olmazsa kendimi iyi hissetmiyorum ve onların mahallelerinde kendimi güvende hissetmeyeceğimi biliyorum (X.D. Erkek, 70, Müslüman, emekli memur).

Müslüman bir kanaat önderinin aşağıdaki ifadeleri ise Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlığın tarihi arka planına işaret etmekte ve böylece birlikte yaşamının imkansızlığının hem geçmişte yaşananlara bağlı hem de sosyo-kültürel farklılığın özünde olduğunu vurgulamaktadır.

Yerleştiğim mahalle konusunda farklılara ve kimliklere önem veriyorum. Çünkü çocuklarımın iyi sosyo-kültürel değerleri öğrenmesini isterim. Bunun için, onların (Hıristiyanların) yanında oturmak istemiyorum. Onların (Hıristiyanların) mahallesine yerleşmem çünkü değerlerimiz farklı. Geçmişte yaşanan Müslüman ve Hıristiyan çatışmasından dolayı birlikte yaşayamayız. Çünkü Çad bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk cumhurbaşkanı Hıristiyan olmuştur ve Müslüman toplumlara adaletsiz davranmış, ayrımcılık yapmıştır. Bu yüzden Müslümanlar devrim yapıp devlete hâkim olmuştur. O günden beri kuzeyden gelen Müslüman gruplar N'Djamena'nın kuzeyine, güneyden gelen Hıristiyan gruplarsa N'Djamena'nın güneyine yerleşmiştir." (H.M. Erkek, 72, Müslüman, kanaat önderi).

Aynı mahallede yaşama konusunda kültürel ve dini farklılıklara önem veririm. Bunun için 7. İlçedeyim (Hıristiyan bölgesi). Çünkü herkesin yaptığı gibi yapıyorum, akrabalarımın yanında oturmayı istiyorum. Hasta olursam ve birine ihtiyaç duyarsam çözümü kolay olacak. Ama eğer Müslüman ya da Arap mahallelerinde otursaydım zorluklarla karşılaşırđım. Onların çocukları problemi çözmektense hemen bizimle kavga etmeye başlar. Böyle nasıl yaşayabiliriz ki? Müslümanların mahallelerinde oturmayı hiç düşünmüyorum. Ayrımcılık olarak değil kendimi güvende hissetmediğim için. Çünkü eğer N'Djamena'da herkes farklı etnik grup ve dine mensup olanlarla aynı yerlerde yaşarsa çatışmalar başlar" (M.C. Erkek, 50, Hıristiyan, memur).

Bu katılımcının vurguladığı bir husus, diğer katılımcılarınkinden farklı bir duruma işaret etmektedir. Bu da akrabalarının ona verdiği güven ve sağladığı "sosyal sermaye"dir (Bourdieu, 2015). Bu katılımcının işaret ettiği bir diğer husus da farklılıkların birbiriyle temasa geçmesinin çatışmayla sonuçlanacağına yönelik inançtır.

"Ben farklı etnik grupları kabul ederim ama dini farklılık varsa kabul etmem. Benimle aynı inançta olanlarla yaşamak istiyorum. Çünkü kendimi iyi ve güvende hissediyorum. Hıristiyanların mahallelerine yerleşmem. Bu konuda açık olarak konuşayım: toplumsal değerlerimiz aynı değil ve çocuklarımın güneylilerin toplumsal değerlerini öğrenmesinden korkuyorum. Oraya gitmek grubumuz için de tehlikeli." (A.A. Kadın, 57, Müslüman, ev hanımı).

"Aynı mahallede yaşama konusunda kimliklere önem veriyorum. Çünkü ailem bana böyle öğretti. Bunun için daima aynı din ve kültürden kişilerle yaşarım. Müslümanlarla aynı mahallede yaşamak istemem. Çünkü orada bildiğin gibi birlikte yaşama sorunu hala devam ediyor ve zihniyetimiz farklı olduğundan oraya gitmektense kendi toplumumda yaşamayı tercih ederim. Bu sorunun temel sebebi kültürel zihniyetimiz ve tarihimizin farklılığıdır" (A.S. Kadın, 30, Hıristiyan, aşçı).

Bu iki katılımcı için mekânsal anlamda birlikte yaşamak sahip olunan değerleri değiştirebileceği için sakıncalı görünmektedir. "Çocuklarımın güneylilerin toplumsal değerlerini öğrenmesinden korkuyorum" derken Müslüman olan çocuklarının Hıristiyanlarla etkileşime girmesi durumunda dini ve kültürel değerlerinin değişmesinden korkmaktadır. Dini değerlere

benzer bir vurguyu Hıristiyan katılımcı da dile getirmektedir. Barth'ın (2001: 18) da işaret ettiği üzere dini ve etnik gruplar sadece farklılıkların (sınırların) ön plana çıkarılması esasına dayanmaz. Çünkü bu grupların varlıklarını devam ettirebilmeleri, onların aidiyet ve dışlama mekânizmalarına da başvurmalarını gerektirir. Nitekim bu katılımcıların ifadelerine bakıldığında değersel farklılıklara yapılan vurgu aynı zamanda bir içirme ve dışlama mekânizmasına da işaret etmektedir.

Yukarıdaki görüşme verileriyle birlikte bazı katılımcılar da farklı dini ve etnik gruplardan olup farklı ilçede yaşamalarına rağmen, artık birlikte yaşamayı istediklerini ve aynı mahallelerde oturma konusunda farklılıklara önem vermediklerini ifade etmektedirler.

Aynı mahallede yaşama konusunda farklılıklara önem vermiyorum. Hıristiyanların mahallelerinde ev satın alıp otururum. Birlikte yaşama sorunu din ve kimlik yüzünden ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebebi bence çoğu insanın dinin ve milliyetçiğin anlamını bilmemesidir. (M.H. Erkek, 71, Müslüman, kabile lideri).

"Aynı mahallede yaşama konusunda farklı kimliklere, dini mensubiyete, etnik gruba bağlı olmaya önem vermiyorum. Çünkü hem dinim hem de sosyalleşme açısından farklı insanlarla ilişki kurmak gerektiğini düşünüyorum" (A. A. Erkek, 57, Müslüman, memur).

Biri kabile lideri, diğeri de memur olan bu Müslüman katılımcıların, dini inancın ayrışma nedeni olarak değil tam tersine "öteki" ile iletişime geçme imkanı sağladığına ve etrafındaki insanların çoğunun bunu görmediğini veya görmek istemediğine işaret etmektedirler.

Aşağıdaki iki katılımcı ise (biri Hıristiyan diğeri Müslüman) birlikte yaşamının ve dolayısıyla aynı mekâna/mahalleye yerleşmenin koşulunun ne dini inanca ne de etnik farklılığa dayanmaması gerektiğini belirtiyorlar. İkisi de birlikte yaşamının temel koşulu olarak ahlaka vurguda bulunuyorlar.

"Aynı mahallede yaşama konusunda farklılıklara önem vermiyorum. Hıristiyanlarla aynı mekânı paylaşıyorum. Çünkü etraftaki insanlar iyi ahlak sahibi olunca her yerde yaşayabilirsiniz" (X.H. Erkek, 57, Müslüman, emekli).

"Benim için din ve etnik farklılıklar önemli değil ama ahlak önemlidir. Aynı mahallede yaşama konusunda kimlik farklılıklarına önem vermiyorum" (F.T. Kadın, 34, Hıristiyan, esnaf).

"Müslümanlarla aynı mahallede yaşama konusunda dini farklılıklara önem vermiyorum. Ama etnik grup olarak bazılarıyla yaşamam. Kimler? Zagawa. Çünkü onlar sorunlu kimselerdir." (D.D. Erkek, 26, Hıristiyan, öğrenci).

Bu genç katılımcı Müslümanlarla aynı mekânları paylaşma konusunda dini farklılıkları önemsemediğini ancak özellikle bir müslüman etnik grupla yaşamayacağını belirtmektedir. Burada önemli olan husus bu katılımcının genellemeci bir tutumdan kaçınarak Müslüman gruplar arasındaki farklılıklara işaret etmiş olmasıdır.

"Mahallelerde etnik kimlik ayrımcılığı 1982'de başladı. Hissen Habre'nin döneminde yer almaya başlamıştır ve şimdi en tehlikeli olan etnik gruplar arasında düşmanlık ve anlaşmazlıklar vardır. Hatta Müslüman mahallelerinde etnik gruplar arasında sorunlar (bölgesel) görülmektedir. Aynı şekilde Hıristiyan mahallelerinde bulunmaktadır. Önceden böyle bir olgu yoktu" (X.D. Erkek 70, Müslüman, emekli memuru).

"Hıristiyan mahallelerinde etnik grup mahalleleri yer almaya başlamıştır. Mesela, Moundang mahalleleri, Sara mahalleleri vd." (D.S. Kadın, 27, Hıristiyan, öğrenci).

"Eskiden mahallelerde etnik kimlik bu kadar belirleyici değildi. Şimdi sadece ilçemizde Walia Massa, Walia Toupouri vd. bulunmaktadır. Aynı şekilde sizin ilçenizde"

(Müslümanların yerleştiği yerleri kast ediyor) Goudji Ouaddai, Farcha Zagawa ve Amsisene Gourane var" (A.B. Erkek, 32, Hıristiyan, fotoğrafçı).

Yukarıdaki üç katılımcı mekânsal ayrışmanın sadece dinsel inanca değil, hem Müslüman hem de Hıristiyan kesim içinde de mevcut olan etnik farklılıklara bağlı olarak gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Bu açıdan N'Djamena, dini temelde kuzey ve güney olarak birbirinden ayrılmış olmakla kalmamış bu iki bölge de etnik temelli mahallelere bölünmüştür.

"Aynı mahallede yaşama konusunda dini ve etnik farklılıklara önem vermiyorum. Çünkü eski N'Djamena'nın değerlerinde farklılıklara önem vermiyorduk.... Bazılarının diğer kültür ve dinleri önemsemeyerek saygısızlık yaptığını görüyorum. Bu yüzden mahallelerimiz farklılaştı. Ayrıca çoğu Hıristiyan Müslümanlardan korkuyor, daha önce yaşananların tekrar yaşanacağını düşünüyorlar. Bugün çoğu insan nefret etmeyi unuttu ama yine de karşılaşmayı istemiyorlar" (H.D. Kadın, 82, Müslüman, ev hanımı).

"Müslüman mahallerinde oturmaktan ve özellikle bazı etnik gruplarla oturmaktan korkuyorum. Çünkü onlar tehlikeliler ve ayrımcılık yapıyorlar" (N.S. Kadın 25, Hıristiyan, öğrenci).

"Oturduğum mahallede dini farklılıklara önem veririm. Onlarla yaşamak istemiyorum ve Müslüman kardeşlerimle oturmaktan istiyorum. Kendimi güvende hissetmek ve çocuklarımın hem İslam değerlerini hem de kültürümüzü unutmaması için" (H.H. Kadın, 53, Müslüman, öğretmen).

Biri Hıristiyan diğeri de Müslüman olan bu iki katılımcının birbirinden tecrit edilmiş bölgelerde yaşamak istemelerinin nedeni aynıdır: Kendini güvende hissetmek. Öyle anlaşılıyor ki geçmişte yaşanan olumsuz olaylar hafızalarında hala canlılığını korumaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden ve algılardan da anlaşıldığı üzere N'Djamena dinsel mensubiyet temelinde iki bölgeye ayrılmış ve aralarında âdeta görünmeyen bir duvar varmış gibi birbirinden izole olmuştur. Bu mekânsal ayrışma biçimini bir "kentsel apartheid" olarak ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra her bölge de kendi içinde etnik temelde atomize olmuş durumdadır. Dolayısıyla bu durum kentte birlikte yaşamanın önünde -hem makro hem de mezo seviyede- ciddi bir engel oluşturmaktadır. Zira birlikte yaşama imkânı önemli ölçüde, farklı gruplar arasındaki iletişim ve etkileşim dinamiklerine bağlıdır. Ancak N'Djamena'da bu dinamiklere bir set çekildiği görülmektedir.

5. Sorunun Çözümüne Yönelik Görüş ve Algılar

Çoğu Afrika kentinde olduğu gibi N'Djamena'da da ön yargı, ayrımcılık, nefret ve düşmanlık sosyo-kültürel gruplar arasında birlikte yaşama sorununun çözümünü güç bir hale getirmekte hatta imkânsızlaştırmaktadır. Katılımcılar söz konusu sorununun çözümüne yönelik görüşleri açısından genel olarak ikiye ayrılmaktadırlar: çözümün mümkün olduğunu düşünenler olduğu gibi çözümün kesinlikle mümkün olmadığını düşünenler de mevcuttur.

5.1. Sorunun Çözümüne Yönelik Kötümser (Pesimist) Yaklaşımlar

N'Djamena'daki birlikte yaşama sorununa yönelik hem müslüman hem de Hıristiyan katılımcıların kötümser bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken esas nokta her iki kesimin de özellikle dini farklılıklara vurguda bulunarak birlikte yaşamanın mümkün olmadığını düşünmeleridir.

"Çözümün mümkün olduğunu düşünmüyorum. Artık güvensiz bir şekilde yaşıyoruz. Herkes ikiyüzlülük ile yaşıyor zaten. Hatta entelektüeller bile olumsuz zihniyetlere sahip, kendi dini ve etnik gruplarıyla yaşamayı tercih ediyorlar" (X.H. Erkek, 57, Müslüman, emekli).

Bu katılımcı N'djamena'da bir güvensizlik ortamının olduğunu söyleyerek kutuplaşmanın toplumdaki aydınları entelektüelleri bile etkisi altına aldığına işaret ediyor. Bu çok anlamlıdır zira içinden çıkılması zor sorunlarla karşılaşan toplumlarda entelektüeller/aydınlar çoğunlukla bir

çıkış yolu gösteren ve umut bağlanan bireyler olarak görülürler. Ancak N'djamena'daki durumun vehameti söz konusu katılımcı için içinden çıkılması pek de mümkün görünmeyen bir boyuta varmıştır.

"Herkes kendi toplumunu seçmiştir. Çözüm yoktur, artık böyle yaşarız" (H.M. Erkek, 72, Müslüman, kanaat önderi).

"Hiçbir çözüm yok. Biz ve onlar aynı olmayacağız. Bunu ayrımcılık olarak düşünme, gerçeği ortaya koyuyorum. Çünkü onların mahallesinde kilise, meyhaneler vs. var. Biz bunları sevmiyoruz. Aynı zamanda kıyafetlerimiz de farklıdır" (M.A. Kadın, 32, Müslüman, öğrenci).

"Bizimle onlar arasında farklılıklar var bu nedenle beraber yaşamak istemiyoruz. Onlar bizden uzaklaşmak istediler. Çözüm hiçbir zaman olmayacak ve artık böyle devam edecektir" (K.D. Kadın, 28, Müslüman, ev hanımı).

Müslüman katılımcıların yukarıdaki görüşlerine bakıldığında toplumda keskin bir ayrışmanın olduğu ve birliktelik ihtimalinin olamayacağı belirtilmektedir. "Biz ve onlar" ifadesi sadece sosyo-kültürel farklılığa değil âdeta bir araya gelemeyecek birbirine zıt iki duruma işaret etmektedir. Bu katılımcılar açısından tüm köprüler atılmış görünmektedir.

"Etnik grupların sorunları sadece devlet çözemez aynı zamanda sosyal grupları ilgilendirmektedir. Artık kimlik sorununu çözemeyeceğiz. Niçin? Çünkü hala mahallelerde nefret devam ediyor" (M.X. Erkek 31, Hıristiyan, bahçıvan).

"Artık birlikte yaşayamayız, insanlar kendilerinden farklı olanlarla yaşamayı tercih etmiyorlar. Aynı zamanda aramızda ırkçılık ve nefret var. Bunun için çözüm olabileceğini sanmıyorum. Hayata böyle devam edeceğimiz gibi görünüyor" (F.T. Kadın, 34, Hıristiyan, esnaf).

"Ben sorunun daha da genişlediğini ve çözülmeyeceğini düşünüyorum" (Y.P. Kadın 38, Hıristiyan, öğretmen).

Hıristiyan katılımcıların bu ifadeleri barışa ve birlikte yaşamaya dair kötümser bir anlayışı yansıtmaktadır. İki kesim arasındaki nefret ve düşmanlığın hat safhaya varmış olduğunu ve bu nedenle artık gelecekte bir çözümün mümkün olmadığını düşünmektedirler. Çözümün mümkün olmadığını ifade eden her iki kesimden katılımcıların yer yer kalıp yargılara (sterotip) başvurdukları dikkati çekmektedir. Kalıp yargılar hem dini hem de etnik farklılıkları pekiştirerek onlara meşruiyet kazandırır hem de kemikleşmelerini sağlar. Eriksen'in (2012: 414) de vurguladığı gibi kalıp yargılar birçok durumda "kendi kendini doğrulayan kehanet"ler gibi bir işlev görebilmektedirler.

5.2. Sorunun Çözümüne Yönelik İyimser (Optimist) Yaklaşımlar

Birlikte yaşama sorunun çözülebileceğini düşünen katılımcılar, sorunun nasıl çözülebileceğine dair birbirinden farklı yöntemler de önermektedirler. Örneğin devletin etnik ve dini gruplar arasında ayrımcılık yapmaması ve adaleti sağlaması; eğitim kurumlarının müfredatlarına birlikte yaşama kültürüne dair derslerin konulması; ortak bir vatan fikri etrafında birleşilmesi; kanaat önderlerinin halk arasında birleştirici bir rol oynaması; insanların farklılıklara karşı saygılı olmayı öğrenmeleri ve laikliğin uygulanması gibi.

"Eğer halka birbirlerine karşı hoşgörülü olmaları öğretilirse ve eğitim bakanlığı da müfredatlarına birlikte yaşama dersi koyarsa bu sorun çözülebilir. Ayrıca kanaat önderlerinin camilerde ve kiliselerde daha fazla duyarlılık sağlamaları gerekiyor." (B.O.22, Kadın, 52, Müslüman, öğretmen).

"Herkes ülkesini severse bu problem ortadan kalkacaktır. Aynı zamanda zihnimiz olumsuz şekilde dönüşmüştür. Çözüm için illaki dini liderler rol üstlenmelidir" (M.H. Erkek, 71, Müslüman, kabile lider).

"Çözüm olur, özellikle dini liderler tarafından geniş çaplı bir uyumlaştırma"

yapılmalı." (M.B. Erkek, 43, Hristiyan, öğretmen).

"Çözüm ancak dini ve etnik grup liderleriyle toplantı yapılması ve halka doğru yolun gösterilmesi ile sağlanabilir" (M.D. Kadın, 33, Hristiyan, ev hanımı).

Farklı dinlere ve statülere mensup olan bu dört katılımcı toplumun barış içinde yaşayabilmesinde kanaat önderlerine önemli roller düştüğünü ifade etmektedirler. Özellikle geleneksel topluluklarda kanaat önderlerinin toplumsal meselelerde oynadıkları arabulucu roller günümüzde birçok toplumda hâlâ önemli bir yer edinmektedir (Tekin, 2016). Ulutaş'ın da belirttiği gibi bu uyumlaştırıcı toplumsal tipler genellikle çözüm insanı ya da arabulucu olarak rol alırlar (2016. s. 60). Bu anlamda N'Djamena'daki söz konusu sorunun çözümünde kanaat önderlerinin bu rolü üstlenmeleri insanlar tarafından beklenmektedir.

"Çözüm olarak herkes vatanını sevmeli ve uyumlu olmalı. Dini liderler iyi bir uyumlaştırma yapmalıdır. En son gençler ve devlet bir komite kurarak bütün krizleri çözmelidir" (A.B. Erkek, 81, Müslüman, kanaat önderi).

"Evet, çözüm bulunabilir eğer vatan için düşünürsek" (X.D. Erkek 70, Müslüman, Emekli memur).

"Ayrılmak iyi bir şey değil. Çünkü bu ülke herkes için. Sadece dinler farklı olduğu için birbirimizi hiç sevmiyoruz. Bunun için, N'Djamena'da güney ve kuzey olarak toplum ikiye bölünmüştür. Bence eğer duyarlılık ve diyalog olursa çözüm olur" (D.O. Erkek, 32, Hristiyan, esnaf).

"Her Çadlı birbirine kardeş olarak bakmalı, çözüm ancak bu şekilde olur." (S.G. Kadın, 57, Hristiyan, ev hanımı).

"Herkes bir vatandaş, bir millet gibi yaşamıyor, etnik, bölgesel olarak yaşamak istiyor" (A.B. E-32, Hristiyan, fotoğrafçı).

Bu katılımcılar ise çözümü daha bütünleştirici ve ortak bir değer anlayışında görmektedirler. Modern ulus-devletin doğuşuyla birlikte aynı toprak parçası üzerinde yaşayan farklı toplulukları ortak bir değer olarak vatan düşüncesi etrafında birleştirme anlayışı ulus-devletleşme sürecinin en dikkat çeken yönlerinden biridir. Bu bağlamda katılımcılar birlikte yaşayabilmenin en temel yolu olarak ortak vatan ve Çadlı kimliğinin önplana çıkması gerektiğini vuruguluyorlar. Bir başka ifadeyle bu vurgu, klasik/geleneksel cemaat anlayışının farklılaştırıcılığı yerine "hayali cemaat" veya "ulusal cemaat" (Anderson, 2007) anlayışının birleştiriciliğinin önemine dair olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte Kymlicka'nın dediği gibi çok-uluslu bir devleti bir arada tutacak olan bağ ortak bir ulusa ait olma değil, yurtseverlik duygusudur. Zira yurtseverlik "devlet kendi ulusal varlıklarını tanıdığı ve saygı gösterdiği için o devlete" duyulan bağlılıktır (Kymlicka, 2015: 45). Çad'daki durum çok uluslu olmaktan ziyade çok dinli ve çok etnidir. Ancak katılımcıların görüşleri de dikkate alındığında ortak bir değer olarak yurtseverlik fikri etrafında buluşmanın bu kronikleşmiş halden bir çıkış olabileceğini göstermektedir.

"Eğer devlet sosyal adaleti sağlar ve halka iyi bir eğitim verirse çözüm mümkün olabilir" (X.K. Erkek, 50, Hristiyan, memur).

"Sorumlu olan devlettir. Devlet her kesim için çalışmalı ve bunun için planlama yapmalıdır" (O. A. Erkek, 82, Müslüman, esnaf).

"Devlet yalnızca bazı etnik gruplara yardım etmeyi bırakıp tarafsız kalırsa ve sosyal adalet ortaya koyarsa sorunlar çözülebilir" (M.C. Erkek 50, Hristiyan, memur).

Bu katılımcılar devlet yönetiminin farklı etnik ve dini gruplar arasında sosyal adaleti sağlamadığını; dolayısıyla bunun da nepotizm ile sonuçlandığını ve sorunların çözümünü daha da zorlaştırdığını ifade etmişlerdir. Aslında nepotizm bazı araştırmacıların gözlemlediği gibi (Connan, 2005; Dembele, 2006; Vidjannangni, 2011) sadece Çad'da değil Afrika'daki birçok ülkede sık karşılaşılan bir durumdur; ki bu da devlete güveni ciddi bir biçimde zedelemekte ve var

olan sorunlara yenilerini eklemektedir.

"Toplumdaki herkese saygı gösterilmelidir. Çözüm için laikliğe büyük önem verilmelidir." (B.T. Erkek, 28, Hristiyan, öğrenci).

"Çözüm eğer birbimizin inaçlarına ve kültürlerine saygılı olursak mümkündür. Fakat insanlar hala bu konuda olumsuz düşüncelere sahiptir." (B.G. Kadın, 38, Hristiyan, ev hanımı).

Bu iki katılımcı ise sorunun çözümünün, insanların birbirlerinin inaçlarına ve kültürlerine saygı göstermeleriyle mümkün olacağını düşünmektedirler. Genç olan katılımcının laikliği çözümün bir diğer ayağı olarak görüyor olması da meselenin hoşgörü ve saygı kültürünün yanı sıra yasal boyutu olduğuna da dikkati çekiyor. Sorunun çözümüne yönelik iyimser olanlar, bir arada yaşamayı öğrenmenin önemine dikkat çekmektedirler. Nasıl ki farklı olanı ötekileştirmek ve düşmanlaştırmak öğretilmiş veya öğrenilmiş bir şey ise, farklılıklara saygı ve birlikte yaşamak da yeniden öğrenilebilir ya da öğretilir. Bourse'nin (2009) dediği gibi birlikte yaşamın temeli "ötekinin keşfi"ne bağlıdır. N'Djamena'da farklı dini ve etnik yapılara mensup gruplar her ne kadar çok önceden birbirlerini tanıyor olsalar da birlikte yaşama adına yeniden birbirlerini keşfetmeleri elzem görünmektedir.

SONUÇ

N'Djamena daha önce de ifade edildiği gibi çok dinli, çok etnili, çok dilli ve dolayısıyla heterojen bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu yapısal özelliklerin hem sömürgeci güçler hem de yerel aktörler tarafından manipüle edilmesi birlikte yaşama sorununa yol açmıştır. N'Djamena 1970'li yıllara kadar farklılıkların birarada barış içinde yaşadığı bir şehir iken bu yıllardan itibaren Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki iktidar kavgasına bağlı olarak şehre nefret, çatışma ve düşmanlık hâkim olmuştur. Araştırmada N'Djamena'da birlikte yaşama sorununun özellikle dini ve siyasi faktörlere bağlı olarak içinden çıkılmaz bir hale geldiği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Dini ve etnik farklılıkların bu toplumda her zaman olduğu ve 1970'li yıllara kadar da bir çatışma nedeni olmadığı, ancak bu farklılıkların iktidar mücadelesi için işlevsel bir unsur olarak siyasi elitler tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Bu araştırmadan çıkan bir diğer önemli sonuç ise dini ve etnik temele dayanan bir kentsel mekânsal ayrışmanın N'Djamena'da çok fazla görülüyor olmasıdır. N'Djamena'daki bu mekânsal ayrışmanın endüstrileşmiş kentlerdeki gibi sınıf ya da tabaka temelli değil, dini ve etnik temelli olduğu görülmektedir. Kent başta İslam'ı ve Hristiyan mensubiyete bağlı kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Bunun yanı sıra her bir bölge de kendi içinde etnisite temelinde mahalleler biçiminde oluşarak kapalı topluluklar haline gelmiştir. Dolayısıyla N'Djamena'nın çoklu ve katmanlı bir mekânsal ayrışma durumunda olduğunu söylemek mümkündür. Bu da farklı gruplar/topluluklar arasında olabilecek etkileşimlerin önünü keserek birlikte yaşamaya engel oluşturmaktadır.

Son olarak birlikte yaşama sorunun çözümüne yönelik katılımcıların görüşlerine bakıldığında biri iyimser (optimist) diğeri ise kötümser (pesimist) olan iki görüşün olduğu görülmektedir. İyimserlere göre çözüm, yönetimde adaleti sağlamak, nepotizimden kaçınmak, farklılıklara saygı duymak, ortak bir millet ve vatan fikri etrafında birleşmek, eğitim müfredatlarına birlikte yaşama dair derslerin konulması, laikliğin uygulanması ve kanaat önderlerinin arabulucu ve uyumlaştırıcı rolleri üstlenmesi gibi şartların gerçekleşmesi ile mümkün olabilir. Sonuç olarak N'Djamena'da kötümser yaklaşımlara ve farklılıklara, geçmişte yaşanan acı olaylara ve keskin ayrışmalara rağmen birlikte yaşamaya dair iyimser bir düşüncenin ve umudun olduğu açığa çıkmaktadır. Sonuç olarak sosyo-kültürel bakımdan birbirinden farklı toplulukların yaşadığı genelde Çad'da özelde de N'Djamena'da bu topluluklar arasında iletişimi sağlayacak evrensel bir ilke olmadan beraber yaşamak mümkün görünmemektedir.

KAYNAKLAR

Adoum, S. (2012). Tchad: des guerres interminables aux conséquences incalculables. *Cair.Info*, 4, 45-55.

- Amselle, J. L. (1998). Afrika'da Etnik Yapı ve Kimlik. (Ed. J. Leca), Uluslar ve Milliyetçilikler, (iç). İstanbul: Metis Yayınları, 72-77.
- Anderson, B. (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İ. Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- Arditi, C. (2003). Les violences ordinaires ont une histoire: le cas du Tchad. *Politique africaine*, (3), 51-67.
- Barouh, S. I., & Simon, P. J. (1990). *Les étrangers dans la ville le regard des sciences sociales*. Paris: L'Harmattan.
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları*. (Çev. A. Kaya, S. Gürkan,), Ankara: Bağlam Yayınları.
- Bernard, C. (1998). *Kampala, La ville et la violence*. Paris: Karthala.
- Bourdieu, P. (1995). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, (çev. D. F. Şannan-A. G. Berkurt), Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourse, M. (2009). Melezliğe Övgü. (çev. I. Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (1970). Structures sociales et processus d'urbanisation: Analyse comparative intersociétale. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 25(4), 1155-1199. Retrieved November 14, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/27577706>.
- Castells, M. (2007). Enformasyon Çağı : Ekonomi, Toplum ve Kültür, Binyılın Sonu (3. Cilt). (çev. E. Kılıç). İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). Kimliğin Gücü, (çev. E. Kılıç), (3. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Connan, D. (2005). *identités ethniques , identité nationale et émergence d'une conscience d'appartenance au Kenya*. Nairobi: IFRA.
- Dembelé, O. (2006). Etnicité et citoyenneté urbaine: la violence ethnique dans les villes. *Courrier d'Afrique de l'Ouest*, 35-63).
- Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük*. (çev. T. A. Onmuş İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dursun, D. (1993). Çad, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 8, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08003014.pdf>.
- Eriksen, T. H. (2012). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Erder, S. (2006). *Refah Toplumunda Getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Grafmeyer, Y., & Authier, J.-Y. (2011). *Sociologie Urbaine*. Paris: Armand Colin.
- Habermas, J. (2012). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak. (çev. İ. Aka), (6. Baskı), İstanbul: YKY.
- INSEED. (2018). *Institut National De La Statistique, Des Études Économiques Et Démographiques (Inseed). N'Djamena: Ministère De L'économie Et Du Plan*.
- Kimitene, E. V. (2013). *Ethnicisation du commerce à N'Djamena* (Doctoral dissertation): <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01614002>.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Vatandaşlık*, (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Loua, Z. (2015). Les alliances interethniques en Afrique de l'Ouest: nouvelles stratégies de réconciliation. *Théologiques*, 23(2), 185-201.
- Mbongo, N. (1985). *Problèmes théoriques de la question nationale en Afrique. Présence Africaine. No :136, 31-67*.
- Ndadoum, N. (2003). *Croissance urbaine et problèmes périphériques de déplacement dans les quartiers périphériques de N'djamena: cas des quartiers Chagoua et Dembe*.

Memoireonline, https://www.memoireonline.com/08/09/2657/m_croissance_urbaine-et-problemes-de-deplacements-dans-les-quartiers-peripheriques-de-NDjamena-c0.html

Neuman, L. W. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Cilt 1.). (çev. S. Özge) Ankara: YayınOdası.

Özensel, E. (2013). "Doğu Toplumlarında ve Türkiye'de Birlikte Yaşama Arayışı: Çokkültürlülük Mü? Yoksa Yeni Bir Model Mi?" *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 3, s. 1-17.

Park, E. R. (2016). Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler. E. R. Park ve W. E. Burgess (ed.) Şehir, içinde, (2. Baskı, s. 37-89). Ankara: Heretik Yayınları.

Ramadji, A. (2015). *L'opposition partisane dans le système politique tchadien 1993-2011* (Doctoral dissertation, Université de Bordeaux).

Vaidjiké, D. (2017). « Mieux vivre ensemble » et exploitation de l'idéologie. (K. Alio, Dü.) *Revue Scientifique du Tchad*, 65-72.

Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir), Ankara: Dost Kitabevi.

Şan, Mustafa Kemal (2005). "Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme", *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), 67-114

Tekin, F. (2016). "Söylem ve Gerçeklik Arasında Aşiret Reisi". M. A. Aydemir (ed.), *Toplumsal Tipler* içinde, İstanbul: Açılım Kitap, s. 339-355.

Touraine, A. (2011). *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, (çev. O. Kunal), 4. Baskı, İstanbul: YKY.

Ulutaş, E. (2016). *Kanaat Önderi: Bir Liderlik Fenomenolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

Vidjannangni, A. (2011). *La complexité de la question identitaire en Côte d'Ivoire*. Montréal: Université de Québec.

Yacouba, H. (2012). *La laïcité en péril?* Paris: Presses Universitaires de France, 127-138.

Yanık, C. (2011). "Birlikte Yaşama Yolları: Liberalizm ve Çokkültürcülük". *Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, sayı: 2, s. 75-95.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Young, T. R., & Chassy, P. (1971). La Restauration D'une Identité: Les « Black Muslims». *Cahiers Internationaux De Sociologie*, 51, 277-289.

EXTENDED ABSTRACT

Living together is one of the most important problems that the modern world/societies face today. In the West, this problem mostly arises on the basis of immigrants, refugees, and "foreigners" in general, while it is seen based on ethnic and religious differences in countries that are going through the processes of nation-building, urbanization, and industrialization outside the West. The problem of living together is closely related to the great immigration waves that emerged in the 20th century and the great ethnic diversity left behind by the collapsing colonial empires. Therefore, the end of the colonial domination of Europe over the rest of the world and the resulting independence of the colonies facilitated the functioning of the processes that gave a voice to the local and minority cultures of the colonial peoples. One of the places where this problem is most common in the world on the basis of ethnic and religious differences is the African continent. Chad, a country located in Central Africa, has a multi-ethnic, multi-religious and multilingual social structure, and it faces the difficulty of living together seriously. This problem is most common in the capital city of N'Djamena. In this context, a field study was conducted with the interview technique applied to 36 participants based on the qualitative method.

The main question of the research investigates the factors and dynamics of the problem of coexistence, which has reached serious dimensions in N'Djamena. The study is based on three themes in general. First of all, it determines the factors and dynamics the problem of living together depended on according to the participants. Then, it states the dynamics of the urban spatial segregation based on religion and ethnicity in N'Djamena and how this affects the phenomenon of living together. Finally, it gives the opinions and perceptions of the participants on the solution to the problem of living together.

In the interviews, most of the participants stated that the main obstacles to living together in N'Djamena are religion and politics. As in some cities in Africa, politicians and some power groups in N'Djamena use socio-cultural differences (ethnic and religion) on the axis of hatred and use them in their policies. It is noteworthy that some participants stated that rather than ethnic and religious differences causing conflict, political actors manipulate these differences to create hostility among people. As a matter of fact, religious and ethnic differences have always existed in this society and it was not a cause of conflict until the 1970s; but it is seen that religious differences are used as a functional element for the power struggle.

Urban spatial segregation in industrialized societies is generally seen in the form of segments belonging to different social strata living in different places in the city or the emergence of homogeneous areas in the urban space, especially in residential areas. In non-industrialized or industrializing societies, this situation is observed, but urban segregation based on religion and ethnicity can be seen more. We observe that in N'Djamena, spatial segregation is based on religion and ethnicity, not on class. As a matter of fact, almost all of the participants share the same view on this issue.

As understood from the expressions and perceptions of both Muslim and Christian participants, N'Djamena was divided into two regions on the basis of religious affiliation and these regions are isolated from each other as if there is an invisible wall between them. It is possible to express this form of spatial segregation as an "urban apartheid". In addition, each region is atomized on an ethnic basis within itself. Therefore, this situation creates a serious obstacle for living together in the city -both at the macro and meso level. It is because the possibility of living together depends on the dynamics of communication and interaction between different groups. However, in N'Djamena, these dynamics seem to be set.

Prejudice, discrimination, hatred and hostility in N'Djamena, as in most African cities, make it difficult or even impossible to solve the problem of coexistence between socio-cultural groups. Participants are generally divided into two in terms of their views on the solution of the problem in question: There are those who think that the solution is possible, and there are those who think that the solution is definitely impossible. It is seen that both Muslim and Christian participants have a pessimistic attitude towards the problem of living together in N'Djamena. The main point that draws attention here is that both sides think that it is not possible to live together, especially by emphasizing religious differences, and they justify this by resorting to certain stereotypes.

On the other hand, there are also participants, who think that the problem of living together can be solved, suggesting different ways to solve the problem. Among these methods are, for example, the state does not discriminate between ethnic and religious groups, avoids nepotism, and ensures justice; including lessons on the culture of living together in the curricula of educational institutions; uniting around the idea of a common homeland; opinion leaders play a unifying role among the people; as people learn to respect differences and practice laicism.

As a result, it becomes clear that there is also an optimistic thought and hope about living together in N'Djamena, despite pessimistic approaches and differences, bitter events in the past and sharp separations. However, it does not seem possible to live together without a universal principle that ensures communication between these communities, which are different from each other socio-culturally -in Chad in general, and in N'Djamena in particular.